

اثربخشی آموزش مجازی بر تربیت باورهای دینی کودکان

نویسندگان: هادی جعفریان (ایران)^۱، حسام‌الدین مؤیدیان (ایران)^۲

دریافت: ۱۳۹۶/۰۳/۲۳

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۷/۲۱

چکیده

ورود فناوری به عرصه اطلاعات و ارتباطات تمام ابعاد زندگی بشری را متحول نموده تا جایی که انتقال داده‌های آموزشی با پذیرش رویکرد مدرن و حذف نمودن بسیاری از محدودیت‌های معمول در آموزش فیزیکی، به صورت الکترونیکی و از طریق محیط مجازی ارائه می‌گردد. بدین ترتیب، تحقیق حاضر تأثیر آموزش مجازی در بیان مفاهیم دینی برای کودکان را مورد تحلیل قرار داده و تأثیر آن بر باورهای دینی گروه پیش‌گفته را مورد ارزیابی قرار داده است. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه چهارسطحی برگرفته از پرسشنامه باورهای دینی گلاک و استارک بوده که میان ۸۲ نفر از والدین فرزندان ۷-۱۲ سال کارکنان شاغل در نیروی انتظامی استان چهارمحال و بختیاری تقسیم گردید. اجرای این پژوهش با اتخاذ روش توصیفی-ارزشیابی، به صورت نیمه‌آزمایشی و از نوع پیش‌آزمون-پس‌آزمون بوده و جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار استنباطی شامل آزمون T همبسته استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد مؤلفه‌های نگرش و اعتقادات دینی، اطلاعات دینی، اعمال و تجارب دینی از سوی فرزندان ارتقای بسزایی نسبت به قبل از برگزاری آموزش مجازی داشته است؛ اما این روش آموزشی تأثیری بر انجام فرائض-واجبات و ترک محرمات دینی نداشته است.

واژگان کلیدی: تربیت، باورهای دینی، کودکان، آموزش‌های جنسیتی، آموزش‌های خانواده‌محور، آموزش مجازی

۱. دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران،

jafarian1367@yahoo.com

۲. طلبه سطح ۳، حوزه علمیه، قم، ایران.

مقدمه

اسلام دینی جامع‌نگر است که تمامی ابعاد و دوران زندگی بشری را پوشش می‌دهد و برای تمامی امور زندگی بشر برنامه دارد. به نظر می‌رسد در هیچ مکتب و آئینی به اندازه دین اسلام به موضوع تربیت کودک پرداخته نشده است؛ همچنان که این سنت در سیره پیامبر اسلام ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام به روشنی پیداست؛ چه اینکه با توجه به تمایلات و گرایش کودک، این دوران فرصت مناسبی برای تربیت دینی و پرورش روحیه دین‌باوری در آنان است. بر این اساس، این پژوهش با هدف تعیین اثربخشی آموزش‌های مجازی بر باورهای دینی کودکان انجام می‌شود و در جهت تحقق اهداف پژوهش، پاسخ به سؤال‌های زیر مورد توجه قرار خواهد گرفت:

۱. آیا آموزش مجازی تأثیری بر نگرش و اعتقادات دینی کودکان دارد؟
۲. آیا آموزش مجازی تأثیری بر ارتقای سطح اطلاعات دینی و مذهبی کودکان دارد؟
۳. آیا آموزش مجازی می‌تواند به عنوان ابزاری در جهت تشویق کودکان به انجام واجبات و یا عامل بازدارنده‌ای در جهت ترک محرمات، تأثیرگذار باشد؟
۴. آیا آموزش مجازی تأثیری بر اعمال و تجارب دینی کودکان - رعایت ادب، اخلاق و احترام به والدین - داشته است؟

تبیین تربیت دینی

یکی از پژوهشگران در تعریف تربیت دینی چنین گفته است:

مجموعه رفتار عمدی و هدفدار به منظور آموزش گزاره‌های معتبر هر دین به افراد دیگر، به گونه‌ای است که آن افراد در عمل و نظر به آن آموزه‌ها متعهد و پایبند باشند.^۱

بنابراین آموزش و انتقال صحیح و تعمیق باورهای دینی در کودکان- با عنوان آینده‌سازان جوامع بشری- یکی از موضوعات مهم در نظام جامعه است.

از طرف دیگر، با توجه به اینکه ارزش‌ها و باورهای دینی، غرایز بشر را در جهت صحیح هدایت کرده و خواسته‌ها و تمایلات او را اصلاح کرده و انسان‌هایی برای جامعه تربیت می‌نماید که قادر به بالندگی کشورشان باشند، تربیت دینی شکوفا کردن قوای انسان به طور متعادل و در چارچوب ارزش‌های الهی است که در نهایت سعادت دنیوی- اخروی را تضمین می‌نماید.^۱

تأکید بر تربیت دینی و اخلاقی و تقویت آن در کودکان از این جهت اهمیت دارد که آنها در آینده‌ای نه چندان دور مسئولیت اداره جامعه را بر عهده خواهند گرفت و اگر این تربیت درست اتفاق بیفتد، می‌توان امیدوار بود که آیندگان نیز در انتقال آن ارزش‌ها به نسل بعد موفق باشند؛ در این باره درونی کردن ارزش‌ها می‌تواند به این هدف بزرگ جامعه عمل پیوشاند.^۲

پیامبر اکرم ﷺ غایت تربیت انسان را طاعت و بندگی خداوند می‌داند که از راه علم به اوامر الهی و اطاعت خالصانه به دست می‌آید؛ به طوری که می‌فرماید:

«إِيَّهَا النَّاسُ إِنَّ لَكُمْ مَعَالِمَ فَأَنْتَهُوْا إِلَى مَعَالِمِكُمْ وَإِنَّ لَكُمْ نَهَآئَةً

فَأَنْتَهُوْا إِلَى نَهَآئِيَتِكُمْ»^۳ مردم! شما در راه سعادت نشانه‌هایی دارید؛

دنبال آنها را بگیرید، و مقصد و نهایی دارید؛ بکوشید تا بدان برسید.

۱. بیات و تلخابی، ۱۳۸۱: ۵۳.

۲. خادمی، ۱۳۷۹: ۱۱.

۳. ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۷: ۵۲.

حضرت در جاهای دیگر می‌فرمایند:

- «بِالْعِلْمِ يُطَاعُ اللَّهُ وَبِالْعِلْمِ يَعْرِفَ اللَّهُ»؛^۱ علم وسیله طاعت،

عبادت و شناسایی خدا است.

- در تحصیل علم بکوشید که فرا گرفتن آن خوبی و گفتگویش تسبیح و

کاوش در آن جهاد و آموختن آن به جاهل صدقه و نشرش باعث قرب است.

همچنین، امام علی علیه السلام هدف غایی تربیت را تقوا و پرستش خداوند می‌داند^۲ و

امام حسین علیه السلام کمال عقل را پیروی از حق و نهایت سعادت را ایمان و مبارزه با باطل

و لقای پروردگار اعلام می‌دارد.^۳

در همین راستا، حکمای مسلمان نیز دیدگاه‌های عمیقی ارائه نموده‌اند که به سه

نمونه اشاره می‌شود:

- امام محمد غزالی:

کار انسان، طلب سعادت است و سعادت وی در معرفت خدای تعالی است،

و معرفت خدای تعالی وی را به معرفت صنع خدای تعالی حاصل آید، و آن

جمله عالم است؛ معرفت عجایب عالم وی را از راه حواس حاصل می‌آید.^۴

- خواجه نصیرالدین طوسی:

کمال آدمی در این است که با استفاده از امکاناتی که انسان دارد، به درک

معقولات و به حد تمیز قبیح از جمیل برسد و به یاری اندیشه و از روی

اراده، ممدوح را بر مذموم اختیار کند.^۵

۱. ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۷: ۵۲.

۲. ر. ک: نهج البلاغه، خطبه ۱۹۸.

۳. دشتی، ۱۳۷۷، ج ۶: ۵۹۷ و ۳۱۸.

۴. غزالی، ۱۳۶۰، ج ۱: ۱۵ و ۱۸.

۵. شکوهی، ۱۳۸۱: ۳۹.

- ابوعلی سینا:

هدف غایی در تربیت انسان، پاک کردن نفس از اخلاق بد به وسیله عبادت الهی، کسب علوم و معارف و قرار گرفتن انسان در سعادت راحت مطلق بدون رنج و الم است.^۱

با این وصف از دغدغه‌های موجود، عامل اساسی ناموفق بودن تربیت دینی در فهم نادرست از دین، عمل نکردن به فرمان‌های دینی یا نادرست معرفی کردن آن است؛ از سوی دیگر، اثربخشی نامطلوب آموزش‌های ارائه شده تا جایی است که متخصصان را برآن داشته با استعانت از روش‌های نو، این خلأ را جبران نمایند.

جستاری بر آموزش مجازی

امروزه دسترسی و تسلط بر تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات و بهره‌گیری از آن در امر مهم آموزش و تربیت افراد، از مؤلفه‌های مهم قدرت محسوب می‌شود که نباید از آن چشم پوشید.

به کارگیری تصویر در آموزش جهت یادگیری هرچه بهتر مطالب، بدین معنی است که درس‌ها را از حالت انتزاعی و شنوایی مفرط خارج نموده و حواس بیشتری از افراد را مورد درگیری قرار داد؛ با این تعریف - فناوری - قدرت آموزش و یادگیری ندارد، بلکه سیستمی نظام‌مند برای انتقال دانش و یادگیری است.^۲

همچنین با تأثیر فناوری اطلاعات، وجود رایانه‌ها و ابزارهای رسانه امکان ارتباط از طریق شبکه‌های ارتباطی مجازی میسر شده است.^۳

۱. ابوعلی سینا، ۱۳۵۰: ۹۰.

۲. ایکاف، ۱۳۸۲.

۳. ذوفن، ۱۳۸۴.

اشتراک دانش به کمک فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌تواند ثروت جامعی را برای ملت‌ها در قالب آموزش بهتر، سلامت، احساس اجتماعی زیرساخت‌ها و بهبود بیشتر کیفیت زندگی ایجاد کند.^۱

اثرات رو به رشد و فزاینده تکنولوژی‌ها بر همه جنبه‌های زندگی - از جمله در سطح آموزش - باعث شده برای رشد و توسعه کشورها تمرکز بر پیشرفت در حیطه آموزش عالی از طریق پذیرش نظام و تکنولوژی‌های جدید آموزشی ضرورت یابد. به طور کلی، هدف از آموزش مجازی، فراهم نمودن امکان دسترسی یکسان، رایگان و جستجوپذیر در دوره‌های درسی و ایجاد فضای آموزشی یکنواخت برای اقشار مختلف در هر نقطه و بهینه‌سازی شیوه‌های ارائه مطالب درسی به منظور یادگیری عمیق‌تر است.^۲

در چنین فضای آموزشی برخلاف روش‌های آموزشی سنتی استادمحور، افراد به اندازه توانایی خود از موضوعات بهره‌مند می‌گردند؛ چه اینکه در آموزش مجازی می‌توان از ترکیب نمودن شیوه‌های مختلف یادگیری، از قبیل متن، صوت و تصویر به حداکثر بازده در یادگیری دست یافت.

به طور کلی، استفاده از روش نمایشی و به صورت محسوس و مشهود در آوردن مفاهیم و مسائل آموزشی، از جمله روش‌هایی است که در قرآن کریم نیز فراوان مورد استفاده قرار گرفته است تا جایی که قرآن کریم با استفاده از روش نمایشی توانسته است اصول اعتقادی را اثبات و برای عموم مردم قابل درک و فهم نماید.

به عنوان مثال؛ هنگامی که در صدد تقویت ایمان مخاطبان به زندگی پس از مرگ و مسئله معاد است، به ارائه نمونه‌های مشابه حسی و قابل مشاهده در این دنیا

۱. پان دیا و گور، ۲۰۱۱.

۲. بنی سی و همکاران، ۱۳۸۸.

می‌پردازد که یکی از نمونه‌های عینی آن که بارها به آن پرداخته و برای اثبات این امر در برابر چشم همگان به معرض نمایش قرار داده، زنده شدن مجدد زمین و گیاهان است.^۱ علاوه بر تعالیم وحی، معصومان علیهم‌السلام نیز در پاره‌ای از موارد برای محسوس و مجسم نمودن مفاهیم و حقایق دینی از روش نمایشی استفاده نموده‌اند؛ همچنان که پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در موارد متعددی- مانند آموزش نماز و حج- از این روش استفاده نموده و به مردم می‌فرمودند:

«صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي»؛^۲ نماز بگزارید آن گونه که می‌بینید من نماز می‌گزارم.

بنابراین، جنبه آموزشی روش نمایشی مؤثرتر و پرجاذبه‌تر از روش گفتاری صرف است؛ چرا که روش نمایشی- به طور همزمان- گوش و چشم مخاطب را به کار می‌گیرد؛ لذا به دلیل نیاز انسان به الگو و همانندسازی در تربیت، لازم است الگوهای والا به درستی معرفی شوند تا انسان با بینشی روشن مصداق کمال حقیقی را تشخیص دهد و به الگوگیری و اسوه‌پذیری بپردازد.

نتیجه آنکه آموزش مجازی دیدمان جدیدی است که در حوزه آموزش و یادگیری پدید آمده و ضمن کمک به جوامع در حال رشد از منظر اقتصادی و اجتماعی، در زمینه آموزش، امکان یادگیری مداوم را برای هر فرد و در هر زمان و مکان فراهم نموده است. از طرف دیگر و از آنجا که محیط آموزش مجازی مکملی برای محیط‌های آموزش فیزیکی است، لازم است سقف مطالبات از این محیط نیز در چارچوب همین ویژگی ماهیتی تعیین گردد؛ بدین ترتیب علی‌رغم هیجان، امکانات و

۱. ر. ک: بقره، ۱۶۴؛ انعام، ۹۵؛ روم، ۱۹ و ۵۰؛ فاطر، ۹؛ جاثیه، ۵.

۲. مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲: ۲۲۶.

جاذبه‌هایی که استفاده از آموزش مجازی به همراه دارد، به کارگیری آن بدون تجزیه و تحلیل اینکه آیا آموزش‌های مجازی برگزار شده از اثربخشی لازم برخوردار بوده یا خیر، ممکن است باعث شکست این مقوله گردد.

با توجه به اینکه سنجش اثربخشی دوره‌های برگزار شده یکی از ضروری‌ترین اموری است که در هر سازمانی باید انجام گیرد، این نیاز در نهاد عقیدتی سیاسی به عنوان سازمانی که خود داعیه امر آموزش و پژوهش پیرامون مبانی اعتقادی و مذهبی دارد، دوچندان می‌شود.

پیشینه پژوهش با تأکید بر مطالعات آموزش مجازی

یکی از نظریات مشهور در آموزش مجازی، نظریه راسل^۱ (۲۰۰۹) است که طی مطالعات متعدد خود کلاس‌های آموزش سنتی و مجازی را با یکدیگر مقایسه نمود؛ هر چند او از مخالفان آموزش مجازی بود، اما طی مطالعاتش به این نتیجه رسید که در صورت امکان‌پذیر بودن آموزش مجازی، این نوع از آموزش‌ها از نظر علمی و اقتصادی به صرفه بوده و امکان‌پذیر خواهد بود.

در همین راستا تحقیقات دیگری نیز انجام گردیده است که برخی از آنها اشاره می‌شود:

- ذوالفقاری و همکاران (۱۳۸۸) در تحقیق خود به مزایای آموزش مجازی مانند افزایش کیفیت یادگیری و آموخته‌های دانشجویان، سهولت دسترسی به حجم بالایی از اطلاعات و دانش‌های موجود در جهان، دسترسی سریع و به موقع اطلاعات در زمان اندک، کاهش برخی هزینه‌های آموزشی، بالا بردن کیفیت دقت و صحت مطالب درسی و علمی، ارتقای علمی دانشجویان و مدرسان اشاره دارند.

- مؤمنی‌راد (۱۳۸۸) در تحقیق خود که در دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی انجام داده است، به این نتیجه رسیده که دوره آموزش الکترونیکی رشته فناوری اطلاعات این دانشگاه از کیفیت مطلوبی برخوردار است.

اثر بخشی آموزش مجازی بر تربیت باورهای دینی کودکان / ۳۳

- کریمخان‌لویی و همکاران (۱۳۸۸) در تحقیق خود به این نتیجه رسیده‌اند که بین میزان یادگیری دوروش آموزش سنتی و الکترونیک تفاوت معنادار آماری وجود ندارد.
- حسن‌زاده (۱۳۸۱) معتقد است آموزش مجازی مؤثر برگرفته از کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در فرصت‌های آموزشی است؛ همچنان که تعداد زیادی از مطالعات بر تفسیر منافع و معایب آموزش مجازی و نیز تأثیر این نوع نظام آموزشی در کاهش هزینه‌های تحصیل دانشجویان تأکید دارند. تجارب کنونی ثابت کرده‌اند برطرف کردن موانع روش‌شناختی تدریس از طریق بهره‌گیری از فناوری اطلاعات در حوزه آموزش امکان‌پذیر است که این مطلب، نیازمند تدوین استانداردهای بومی و میان‌رشته‌ای نظام آموزشی الکترونیکی است.
- آکاسلان و همکاران^۱ (۲۰۱۰) معتقدند نظام آموزش الکترونیکی از دیدگاه کاربردی به چهار دسته: آموزش مبتنی بر وب، سیستم‌های پشتیبانی از عملکرد، کلاس‌های مجازی ناهمزمان و کلاس‌های مجازی همزمان تقسیم می‌شود.
- پژوهش نیکولز^۲ (۲۰۰۳) نشان داد که آموزش مجازی می‌تواند به صورت‌های مختلفی مورد استفاده قرار گیرد و نیز به دو صورت همزمان و غیر همزمان به فراگیران آموخته شود. با این آموزش، اطلاعات فراگیران به روز شده و در مواردی که با مشکلی مواجه می‌شوند، می‌توانند با استاد مربوطه ارتباط برقرار نمایند.
- کلارک^۳ (۱۹۹۴) در پژوهش خود به بررسی ارتباط میان فناوری و یادگیری پرداخته و در نتیجه ورود فناوری و وسایل ارتباط رسانه‌ای را در مباحث آموزشی، حتمی و اجتناب‌ناپذیر می‌داند.

1. Akaslan and Others

2. Nichols

3 clark

روش تحقیق

اجرای این پژوهش به صورت نیمه‌آزمایشی، از نوع پیش‌آزمون- پس‌آزمون (قبل و بعد از برگزاری آموزش) تحقق یافته است که آموزش مجازی یکبار به عنوان متغیر وابسته و یکبار نیز به عنوان متغیر مستقل به کار رفته که شامل سرفصل‌های زیر است:

۱. بعد اعتقادی- سطح اعتقادات دینی شامل: مصادیق حضور خداوند،

وجود شیطان، وجود معاد و حضور حضرت موعود.

۲. بعد مناسکی- سطح انجام فرائض و ترک محرمات دینی- شامل: انجام

واجبات مثل اقامه نماز، امانت‌داری و روزه گرفتن.

۳. بعد فکری- سطح اطلاعات دینی- شامل: آشنایی با احکام تعیین مرجع

تقلید، آشنایی با واجبات، آشنایی با محرمات دین اسلام.

۴. بعد پیامدی- سطح اعمال و تجارب حاصل از باورهای دینی- شامل: مصادیق

رعایت اخلاق، رعایت ادب در برخورد با دیگران و احترام به والدین.

روش انجام کار نیز بدین صورت بوده است که قبل از آغاز آموزش، فرزندان

مورد مطالعه در این پژوهش از طریق پرسشنامه‌ای که در اختیار والدین ایشان بود؛

مورد آزمون اولیه- پیش‌آزمون- قرار گرفتند، سپس هر یک از فرزندان موصوف در

بازه زمانی شش ماهه، مورد آموزش مجازی واقع شدند و به فاصله یک هفته بعد از

پایان آموزش، آزمون ثانویه- پس‌آزمون- به همان طریق بیان شده در مرحله اول

اخذ گردید، سپس یافته‌های پس‌آزمون و پیش‌آزمون گروه آزمایش، مورد مقایسه و

تحلیل واقع شد.

ابزار مورد استفاده جهت ارزیابی تأثیر آموزش‌های مجازی بر باورهای دینی،

پرسشنامه چهارسطحی برگرفته از پرسشنامه باورهای دینی گلاک و استارک

(۱۹۶۵) بود که میان والدین فرزندان ۱۲-۷ سال کارکنان شاغل در نیروی انتظامی

استان چهار محال و بختیاری تقسیم گردید.

انربخشی آموزش مجازی بر تربیت باورهای دینی کودکان / ۳۵

روایی پرسشنامه در مطالعات مختلف بر روی نمونه‌های متفاوت تعیین گردیده که حاکی از اعتبار بالایی آن در ابعاد مختلف است. مقیاس اندازه‌گیری مورد استفاده در سنجش نیز لیکرت^۱ است و سطوح بیان شده در پرسشنامه در دو بازه زمانی قبل و بعد از برگزاری آموزش بر اساس پنج درجه ارزشی - خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم - مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

همچنین، پرسشنامه از حیث محتوایی مورد تأیید کارشناسان و پژوهشگران متعددی قرار گرفته است؛ به نحوی که برآورد کمی از اعتبار آن با استفاده از آلفای کرونباخ^۲ - در مجموع پرسشنامه - ۰/۸۳ بوده است که - به تفکیک - برای برای متغیرهای بعد اعتقادی ۰/۸۱، بعد فکری ۰/۷۵، بعد پیامدی ۰/۷۲ و بعد مناسکی ۰/۸۳ بوده است؛ این آمار نشان می‌دهد پرسشنامه به دلیل استاندارد بودن دارای پایایی بالایی است.

برای تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از آزمون T همبسته، استفاده شده است که دلیل استفاده از این آزمون به خاطر طراحی نوع پرسشنامه است؛ به این ترتیب که عمل اندازه‌گیری یک بار قبل از اجرای متغیر مستقل یا متغیر آزمایشی و بار دوم پس از اجرای این متغیر صورت گرفته است، سپس با استفاده از آزمون مذکور، معنادار بودن اختلاف بین این دو اندازه‌گیری معین می‌گردد.

به بیان دیگر، با به کار بردن این آزمون آماری، تغییراتی که در اثر اجرای متغیر مستقل به وجود آمده است، تعیین می‌گردد.

نکته حائز اهمیت اینکه با توجه به ارزشگذاری انجام شده، میانگین پاسخ‌های داده شده برای هر آیت در نظر گرفته شده است؛ ضمناً در آزمون T همبسته به سطح

1. Likert Scale

2. Cronbach's Alpha

معناداری آزمون رجوع می‌گردد که چنانچه مقدار آن از ۰/۰۵ کمتر باشد، فرض صفر (H_0) - فرض نبود تفاوت بین میانگین‌ها - رد شده و فرضیه در نظر گرفته شده (H_1) پذیرفته می‌شود، و چنانچه بیشتر از مقدار موصوف باشد فرض صفر پذیرفته شده و در نتیجه فرضیه در نظر گرفته شده رد می‌گردد.

فرمول محاسبه حجم نمونه برای برآورد میانگین نیز $n = \frac{z^2 s^2}{d^2}$ بوده به شرح زیر:

S: انحراف معیار صفت مورد نظر Z: ضریب اطمینان

d: مقدار اشتباه مورد قبول در برآورد صفت مورد نظر (d= 0.1)

ضریب اطمینان در نظر گرفته شده: ۹۵ درصد

با توجه به محاسبه این فرمول در جامعه موصوف - با این وصف که تعداد جامعه مشخص بوده - تعداد نمونه، ۸۲ نفر در نظر گرفته شده است.

یافته‌های پژوهش

سؤال اول: آیا آموزش مجازی تأثیری بر نگرش و اعتقادات دینی کودکان دارد؟

H_0 : دوره آموزش مجازی تأثیری بر نگرش و اعتقادات مذهبی فرزندان کودک نداشته است.

H_1 : دوره آموزش مجازی تأثیری بر نگرش و اعتقادات مذهبی فرزندان کودک داشته است.

جدول ۱: محاسبه نمونه‌های زوجی سطح نگرش و اعتقادات مذهبی

خطای میانگین	انحراف معیار	حجم نمونه	میانگین	زمان آزمون
۳۷۳۱۷/	۳/۳۷۹۲۳	۸۲	۴/۰۷۴۴	قبل از برگزاری آموزش
۰۵۱۳۹/	۴۶۵۳۴/	۸۲	۴/۴۹۶۲	بعد از برگزاری آموزش

مطابق با اطلاعات جدول، با توجه به اینکه میانگین در قبل از دوره ۴/۰۷۴ و پس از اتمام دوره

۴/۴۹۶۲ بوده است و از سوی دیگر، با محاسبه اندازه اثر برای این آزمون، T که با عدد ۰/۰۰۱

برابر است - با توجه به معیار کوهن - اثر کمی است و در نتیجه تفاوت قبل و بعد از دوره متصور است.

اثر بخشی آموزش مجازی بر تربیت باورهای دینی کودکان / ۳۷

جدول ۲: آزمون T نمونه‌های زوجی (همبسته) سطح نگرش و اعتقادات مذهبی

زمان آزمون	احصاء تفاوت زوجی					T	درجه آزادی	سطح معناداری آزمون
	میانگین	انحراف معیار	خطای میانگین	فاصله اطمینان از میانگین با ضریب ۹۵ درصد				
				پایین‌ترین حد	بالا‌ترین حد			
قبل و بعد از برگزاری آموزش	-۰.۴۲۱۸۳	۳/۴۲۰۶۴	۳۷۷۷۵/	-۱/۱۷۳۴۳	۳۲۹۷۷/	-۱/۱۱۷	۸۱	۰/۰۴۱

مطابق با اطلاعات جدول، با توجه به اینکه $\text{sig} = ۰/۰۴۱$ بوده و کمتر از سطح معناداری در نظر گرفته شده ($۰/۰۵$) برای این آزمون بوده، می‌توان گفت که در مجموع تفاوت معناداری در قبل از برگزاری دوره و بعد از آن مشاهده می‌شود. از سوی دیگر، میانگین $۰/۴۲۱۸۳$ افزایش یافته که با فاصله اطمینان ۹۵ درصد دامنه آن $۰/۳۷۷۷۵$ تا $۱/۱۷۳۴۳$ است؛ نتیجه آنکه نتایج آزمون T همبسته نشان دهنده اثرگذاری دوره بر اعتقادات فرزندان با درصد قابل توجهی بوده است.

سؤال دوم: آیا آموزش‌های تصویری تأثیری بر ارتقای سطح اطلاعات دینی کودکان دارد؟

H_0 : دوره آموزش مجازی تأثیری بر ارتقای سطح اطلاعات دینی گروه آزمایش نداشته است.

H_1 : دوره آموزش مجازی تأثیری بر ارتقای سطح اطلاعات دینی گروه آزمایش داشته است.

جدول ۳: محاسبه نمونه‌های زوجی سطح اطلاعات دینی

خطای میانگین	انحراف معیار	حجم نمونه	میانگین	زمان آزمون
۰/۹۱۹۸	۸۳۲۹۳/	۸۲	۳/۵۶۱۰	قبل از برگزاری آموزش
۰/۵۸۰۶	۵۲۵۷۶/	۸۲	۴/۵۳۶۶	بعد از برگزاری آموزش

با توجه به اینکه میانگین اطلاعات دینی در قبل از دوره ۳/۵۶۱۰ و پس از اتمام دوره ۴/۵۳۶۶ بوده است، اثرگذاری این دوره قابل مشاهده است.

جدول ۴: آزمون T نمونه‌های زوجی (همبسته) سطح اطلاعات دینی

سطح معناداری آزمون	درجه آزادی	T	احصاء تفاوت زوجی				زمان آزمون	
			فاصله اطمینان از میانگین با ضریب ۹۵ درصد		خطای میانگین	انحراف معیار		انحراف معیار
			پایین‌ترین حد	بالا‌ترین حد				
۰.۰۰۰	۸۱	-۱۳/۶۴۶	-۰.۸۳۳۳۶	-۱/۱۱۷۸۶	۰.۰۷۱۵۰	۰.۶۴۷۴۲	-۰.۹۷۵۶۱	قبل و بعد از برگزاری آموزش

مطابق اطلاعات جدول، $\text{sig}=0/000$ است؛ یعنی از سطح معناداری آزمون پایین‌تر بوده و فرض تأثیر دوره تأیید می‌گردد؛ لذا- در مجموع- تفاوت معناداری در قبل از برگزاری دوره و بعد از آن مشاهده می‌شود.

از سوی دیگر، میانگین به میزان ۰/۹۷۵۶۱ افزایش یافته که با فاصله اطمینان ۹۵ درصد، دامنه آن از ۰/۸۳۳۳۶ تا ۱/۱۱۷۸۶ است. در نتیجه فرض بر این است که دوره اثرگذاری مطلوبی بر ارتقای سطح معلومات دینی فرزندان داشته است.

سؤال سوم: آیا آموزش مجازی می‌تواند به عنوان ابزاری در جهت تحریک کودک به انجام واجبات و به عنوان عامل بازدارنده‌ای در جهت ترک محرمات ایفای نقش نماید؟
 H_0 : دوره آموزش مجازی نقش ابزاری در جهت تحریک کودکان به انجام واجبات و به عنوان عامل بازدارنده‌ای در جهت ترک محرمات نداشته است.

اثر بخشی آموزش مجازی بر تربیت باورهای دینی کودکان / ۳۹

H₁: دوره آموزش مجازی نقش ابزاری در جهت تحریک کودکان به انجام واجبات و به عنوان عامل بازدارنده‌ای در جهت ترک محرمات داشته است.

جدول ۵: محاسبه نمونه‌های زوجی سطح انجام فرائض و ترک محرمات دینی

خطای میانگین	انحراف معیار	حجم نمونه	میانگین	زمان آزمون
۳۶۹۳۸/	۳/۳۴۴۹۰	۸۲	۴/۱۸۲۹	قبل از برگزاری آموزش
۶۱۹۳۴/	۵/۶۰۸۳۴	۸۲	۹۹۵/۴	بعد از برگزاری آموزش

در جدول، با توجه به اینکه میانگین ترک محرمات در قبل از دوره ۴/۱۵۸۵ و پس از اتمام دوره ۴/۵۴۸۸ بوده است، تفاوت چشمگیری از حیث عددی مشاهده نمی‌شود که این خود دال بر عدم تفاوت در زمان برگزاری دوره است.

جدول ۶: آزمون T نمونه‌های زوجی (همبسته) سطح انجام فرائض و ترک محرمات دینی

زمان آزمون	احصاء تفاوت زوجی					T	درجه آزادی	سطح معناداری آزمون
	میانگین	انحراف معیار	خطای میانگین	فاصله اطمینان از میانگین با ضریب ۹۵ درصد				
				پایین ترین حد	بالا ترین حد			
قبل و بعد از برگزاری آموزش	-۳۹۰۲۴	۳/۱۶۵۲۳	۳۴۹۵۴/	-۱/۰۸۵۷۲	۳۰۵۲۳/	-۱/۱۱۶	۸۱	۹۸۷/

در جدول، میانگین -۳۹۰۲۴/۰ - افزایش یافته که با فاصله اطمینان ۹۵ درصد دامنه آن از ۳۰۵۲۳/۰ تا ۱/۰۸۵۷۲ است که بدان معناست که دوره آموزش بر ترک محرمات و انجام واجبات از سوی فرزندان تاحدودی نقش ابزاری ایفا نموده؛ اما تأثیر دوره از حیث مناسکی قابل ملاحظه نبوده است.

از طرف دیگر، sig به دست آمده عدد ۹۸۷. را نشان می‌دهد که به علت بیشتر بودن آن از سطح معناداری آزمون، فرض سوم مورد تأیید واقع نمی‌گردد.

سؤال چهارم: آیا آموزش مجازی تأثیری بر اعمال و تجارب دینی کودکان- رعایت ادب، اخلاق و احترام به والدین- داشته است؟

H₀: دوره آموزش مجازی تأثیری بر اعمال و تجارب دینی فرزندان کودک نداشته است.

H₁: دوره آموزش مجازی تأثیری بر اعمال و تجارب دینی فرزندان کودک داشته است.

جدول ۷: محاسبه نمونه‌های زوجی سطح اعمال و تجارب دینی

خطای میانگین	انحراف معیار	حجم نمونه	میانگین	زمان آزمون
۰/۹۲۵۴	۸۳۷۹۷/	۸۲	۳/۸۰۴۹	قبل از برگزاری آموزش
۰/۵۹۷۶	۵۴۱۱۴/	۸۲	۴/۵۹۷۶	بعد از برگزاری آموزش

در جدول، با توجه به اینکه میانگین اعمال و تجارب دینی در قبل از دوره ۳/۸۰۴۹ و پس از اتمام دوره ۴/۵۹۷۶ بوده است، می‌توان تفاوت قبل و بعد از برگزاری دوره را مشاهده نمود.

جدول ۸: آزمون T نمونه‌های زوجی (همبسته) سطح اعمال و تجارب دینی

زمان آزمون	احصاء تفاوت زوجی					T	درجه آزادی	سطح معناداری آزمون
	میانگین	انحراف معیار	خطای میانگین	فاصله اطمینان از میانگین با ضریب ۹۵ درصد				
				پایین‌ترین حد	بالا‌ترین حد			
قبل و بعد از برگزاری آموزش	-۰.۷۹۲۶۸	۰.۷۴۹۲۸	۰.۰۸۲۷۴	-۰.۹۵۷۳۲	-۰.۶۲۸۰۵	-۹/۵۸۰	۸۱	۰.۰۰۰

اثربخشی آموزش مجازی بر تربیت باورهای دینی کودکان / ۴۱

در جدول، $\text{sig} = 0/000$ است و این عدد کمتر از سطح معناداری آزمون است؛ در نتیجه فرض تأثیر دوره در بعد پیامدی تأیید می‌گردد. از سوی دیگر، میانگین $0/97561$ افزایش یافته که با فاصله اطمینان ۹۵ درصد دامنه آن $0/62805$ تا $0/95732$ است؛ لذا- در مجموع- تفاوت معناداری در قبل از برگزاری دوره و بعد از آن از این حیث مشاهده می‌شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به سؤال اول، دوم و چهارم با عنایت به یافته‌های به دست آمده از آزمون T همبسته برای ازریایی تأثیر دوره در فرزندان کارکنان، ملاحظه می‌گردد که دوره آموزش مجازی- تصویرسازی- بر اعتقادات، اطلاعات دینی و اعمال و تجارب مخاطبین در گروه سنی مورد مطالعه این تحقیق، تأثیرگذار بوده و اثربخشی دوره از این حیث قابل ملاحظه بوده است.

از طرف دیگر، علت عدم اثربخشی آموزش مجازی در بعد مناسکی- انجام واجبات و ترک محرمات دینی- را می‌بایست از طریق میانگین پاسخ‌های ارائه شده در پیش از برگزاری این دوره آموزشی تحلیل نمود که با توجه به داده‌های به دست آمده در بازه زمانی موصوف این‌گونه متصور بوده است که گروه آزمایش- کودکان- در بعد مناسکی اهمیت ویژه‌ای برای انجام واجبات و ترک محرمات قائل بوده‌اند.

به بیان دیگر، با توجه به بالا بودن میانگین پاسخ‌های ارائه شده می‌توان نتیجه گرفت که در قبل از برگزاری دوره آموزش مجازی رعایت مصادیق بعد مناسکی در سطح بالایی بوده است؛ به همین جهت آموزش مجازی هر چند توانسته اثرات مثبتی از این حیث بر مخاطبین گروه آزمایش داشته باشد؛ اما نظر به علت بیان شده، تفاوت چشمگیری از حیث آماری میان پیش از برگزاری آموزش و بعد از آن قابل احصاء

نبوده است؛ لذا دوره آموزش مجازی نقش ابزاری در جهت تحریک کودکان به انجام واجبات و به عنوان عامل بازدارنده‌ای در جهت ترک محرمات نداشته است.

در مجموع یافته‌های این تحقیق با نتایج حاصل از پژوهش کلارک (۱۹۹۴) و نیکولز (۲۰۰۳) همخوانی دارد؛ کلارک ورود فناوری و وسایل ارتباط رسانه‌ای را در مباحث آموزشی حتمی و اجتناب‌ناپذیر می‌داند؛ اما هرگونه فناوری را نباید بدون چون و چرا به کار برد.

به نظر می‌رسد وقت آن رسیده است که به جای افزایش کمی دوره‌های آموزش مجازی به کیفیت آن توجه نمود؛ بدین لحاظ باید به سنجش اثربخشی آموزش‌های ارائه شده پرداخته و چنان‌چه از اثربخشی لازم برخوردار نیست، برای آن تدبیری اندیشیده و نسبت به رفع معایب آن اقدام نمود.^۱

بر اساس یافته‌های تحقیق موصوف که براینده نظرات پاسخ دهندگان در ابعاد اشاره شده است، اثربخشی مثبت این دوره آموزشی به دست می‌آید.

از سوی دیگر، با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به سؤال دوم- سطح اعمال و تجارب دینی- و با عنایت به یافته‌های به دست آمده از آزمون T همبسته برای ارزیابی تأثیر دوره در فرزندان کارکنان، ملاحظه می‌گردد که دوره آموزش مجازی- تصویرسازی- تاحدودی توانسته است به عنوان ابزاری در جهت تحریک کودک به انجام واجبات و نیز به عنوان عامل بازدارنده‌ای در جهت ترک محرمات ایفای نقش نمود؛ اما تأثیر دوره از این حیث قابل ملاحظه نبوده است.

با توجه به پاسخ‌های ارائه شده این‌گونه متصور است که عملکرد فرزندان مورد سنجش این پژوهش در حوزه انجام واجبات و ترک محرمات در پیش از دوره نیز مطلوب والدین بوده؛ به همین جهت، هر چند آموزش تصویری بر افزایش این

اتربخشی آموزش مجازی بر تربیت باورهای دینی کودکان / ۴۳

فاکتورها اثرگذار بوده، اما تفاوتی معنادار احصاء نشده است و بدین صورت فرضیه موصوف مورد تأیید قرار نگرفته است.

با عنایت به موارد اشاره شده، پیشنهادهای زیر ضروری به نظر می‌رسد:

۱. با توجه به اینکه دانش آموزان در دوره ابتدایی - به ویژه در سال‌های اول - با

امور حس شدنی و ملموس سر و کار دارند، والدین و معلمان و مربیان حوزه دین می‌بایست به این نکته توجه نمایند که طرح جنبه‌های استدلالی معارف اعتقادی به کودکان دبستانی کار درستی نیست و در امر تدریس و آموزش مبانی و باورهای دینی و مفاهیم مذهبی از ابزارهای آموزش مجازی - هم‌چون عکس، اسلاید و به ویژه فیلم‌های آموزشی - استفاده نمایند.

۲. نقش الگویی مسئولین فرهنگی مدرسه و خانواده، مورد تأیید دانش آموزان

است. آن‌ها معتقدند معلمان تا حدی توانسته‌اند با اخلاق و رفتار خود الگوی خوبی برای دانش آموزان باشند که این موضوع نشان می‌دهد نظریات مطرح در تغییرات اخلاقی دوره کودکی - نه تنها آموزش اخلاق و دین - کودکان را با اخلاق و متدین نمی‌کند، بلکه باید محیط زندگی ایشان - به ویژه والدین و معلمان - اسوه سالم اخلاق و دین باشد. در همین راستا، ارائه ارزش‌های اسلامی در قالب الگوهای تصویری و یا تشویق دانش‌آموزان دارای الگوهای رفتاری مطلوب اسلامی، می‌تواند نقش شایانی ایفا نماید.

۳. فضا و امکانات موجود در محیط مدارس نیز در مجموع مناسب با

انتظارات و برنامه‌های امور تربیتی نیست؛ چرا که بخش عمده‌ای از فعالیت‌های پرورشی از قبیل صبحگاه، نماز جماعت، کتابخانه، گروه‌های دانش آموزی و هنری از قبیل روزنامه‌نگاری، تئاتر و امثال آن باید از

فضای موجود در مدارس استفاده کنند؛ در حالی که در وضعیت فعلی، کمبود فضا مانع برگزاری برخی از برنامه‌های آموزشی و پرورشی در مدارس شده است؛ به همین علت پیشنهاد می‌گردد با توجه به اهمیت بهینه‌سازی فضاهای معنوی از طریق آموزش مجازی، امکانات و ابزار مورد نیاز آموزش‌های از این قبیل در محیط مدارس تعبیه گردد.

۴. پیشنهاد می‌گردد ارزش‌های اسلامی با زبان قابل فهم و ساده همراه با تصاویر مربوط در کتب درسی گنجانده شود؛ هم‌چنین در غنی‌سازی کتب درسی که با مسائل دینی و مذهبی ارتباط تنگاتنگ دارند- نظیر کتاب «دین و زندگی»- اهتمام بیشتری شده و در جهت جذابیت این دسته آثار از تصاویر مربوطه استفاده گردد. نظر به اهمیت آموزش رسانه‌ای، ارائه ارزش‌های اسلامی در قالب تئاتر، فیلم، شعر و موسیقی می‌تواند کمک شایان توجهی در انتقال باورها و مبانی اسلامی به دانش آموزان صورت دهد.
۵. لازم است در نصب شعائر مناسب در محیط‌های آموزشی که به نحوی ترویج دهنده فرهنگ و تربیت دینی است، اهتمام بیشتری صرف گردد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. ابوعلی سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۵۰). رساله اضحویه. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
۴. ایکاف، راسل (۱۳۸۲). بازآفرینی سازمان. ترجمه تقی ناصر شریعتی، اسماعیل مردانی گیوی و سیاوش مریدی. چاپ ۲. تهران: انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.

اثر بخشی آموزش مجازی بر تربیت باورهای دینی کودکان / ۴۵

۵. بنی سی، ریناز. ملاتیان، صدیقه. و فاطمه پیکری فر (۱۳۸۸). سازمان و مدیریت آموزش مجازی. تهران: اولین کنفرانس دانشجویی آموزش الکترونیکی.
۶. بیات، یحیی. و محمود تلخابی (۱۳۸۱). بررسی میزان آگاهی دانش آموزان دختر و پسر دوره متوسطه استان زنجان از احکام دینی. طرح پژوهشی سازمان آموزش و پرورش استان زنجان.
۷. ابن شعبه حرانی، حسن (۱۳۶۷). تحف العقول. ترجمه احمد جنتی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۸. حسن زاده، مریم (۱۳۸۱). یادگیری الکترونیکی. تدبیر، ۱۳ (۱۲۲): ۱۱۲-۱۱۳.
۹. خادمی، عین الله (۱۳۷۹). بررسی عوامل مؤثر در درونی کردن ارزش های اسلامی در دانش آموزان. تهران: انتشارات اداره کل آموزش و پرورش.
۱۰. داودی، محمد (۱۳۸۴). نقش معلم در تربیت دینی، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۱. دشتی، محمد (۱۳۷۷). فرهنگ سخنان امام حسین علیه السلام. قم: انتشارات مؤسسه تحقیقات امیرالمومنین علیه السلام.
۱۲. ذوالفقاری، میترا. سرمدی، محمد رضا. نگارنده، رضا. زندی، بهمن. و فضل الله احمدی (۱۳۸۸). نگرش اعضای هیئت علمی دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی تهران به تدریس از نظام یادگیری الکترونیکی ترکیبی. مجله دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی تهران (حیات). ۱۵ (۴۰): ۳۹-۳۱.
۱۳. ذوفن، شهناز (۱۳۸۴). کاربرد فناوری های جدید در آموزش. تهران: انتشارات سمت.

۱۴. شکوهی، غلامحسین (۱۳۸۱). **تعلیم و تربیت و مراحل آن**. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

۱۵. غزالی، امام محمد (۱۳۶۰). **کیمیای سعادت**. تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱۶. کریمخان‌لویی، گیتی. موسوی‌نسب، نورالدین. و عارفه فیاضی (۱۳۸۸). **مقایسه میزان موفقیت دانشجویان رشته‌های پزشکی و داروسازی در درس زبان انگلیسی با آموزش مجازی و سنتی**. توسعه آموزش در علوم پزشکی. شماره ۲: ۱۶-۱۳.

۱۷. مجلسی، محمد تقی (۱۴۰۳). **بحار الأنوار**، علامه مجلسی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

۱۸. مؤمنی‌راد، مرتضی (۱۳۸۸). **بررسی کیفیت رشته فناوری اطلاعات دوره آموزش الکترونیکی دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی بر اساس استانداردهای آموزش الکترونیکی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبائی.

19. Akaslan, D. Chong, L. and L Effie (2010). **E-Learning in the Science of Electricity in Higher Education in Turkey in Terms of Environment Andenergy**. Society: Heath, Culture and the Environment Conference. 1(1): 1-10.
20. Clark, R. E (1994). **Media will never Influence Learning, Educational Technology**. Research and Development. Vol 42. Issue 2: 21-29.
21. Nichols, M (2003). **A Theory for E-Learning**. Educational Technology and Society. 6(2): 1-10.
22. Pandya, K. and K Gor (2011). **Knowledge Management: A Success Key for Higher Education**. Fed Uni Journal of Higher Education. 5 (1): 16- 23.